

ВАВЕЛЬСКИ СПІС ПОЎНАГА ЗВОДУ АГУЛЬНАДЗЯРЖАЎНАГА ЛЕТАПІСАННЯ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА: АРФАГРАФІЧНЫ АСПЕКТ ДАСЛЕДАВАННЯ

Г. М. МИХАЛЬЧУК^{1*}, Г. К. ЦІВАНОВА^{2*}

^{1*}Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Цэнтра даследаванняў
беларускай культуры, мовы і літаратуры Нацыянальнай акадэміі навук Беларусі,
вул. Сурганава, 1, корп. 2, 220072, г. Мінск, Беларусь

^{2*}Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4, 220030, г. Мінск, Беларусь

Даследуюцца арфаграфічныя асаблівасці аднаго са спісаў поўнага зводу агульнадзяржаўнага летапісання Вялікага Княства Літоўскага, названага па месцы захавання Вавельскім. Сцвярджаецца, што тэксталагічна Вавельскі спіс, стварэнне якога датуецца другой паловай XVI ст., блізка да Хронікі Быхаўца і з'яўляецца адзіным вядомым на сёння кірылічным рукапісам поўнага зводу. Дзецца кароткая характарыстыка помніка. Адзначаюцца некалькіх відаў почыркаў у рукапісе. Прыводзяцца прыклады ўрыўкаў, напісаных адрозным ад асноўнага почыркам. Выяўлена, што існаваў функцыянальны падзел працы сярод перапісчыкаў. Аналізуецца варыяцыйнасць напісанняў пры перадачы ў Вавельскім спісе ўсходнеславянскіх і ўласнабеларускіх фанетычных рыс. Дэманструецца адыход ад кніжнаславянскай традыцыі праз фанетычныя і гіпернармальныя напісання. Адзначаюцца прыклады індывідуальнай арфаграфічнай нормы перапісчыка і спарадычныя выпадкі фанетычных паланізмаў. Робіцца выснова пра арыентацыю скрыптару на жывое маўленне іх сучаснікаў.

Ключавыя словы: агульнадзяржаўнае летапісанне Вялікага Княства Літоўскага; Вавельскі спіс; Хроніка Быхаўца; арфаграфічныя асаблівасці; кніжнаславянскія і народна-гутарковыя рысы.

ВАВЕЛЬСКИЙ СПИСОК ПОЛНОГО СВОДА ОБЩЕГОСУДАРСТВЕННОГО ЛЕТОПИСАНИЯ ВЕЛИКОГО КНЯЖЕСТВА ЛИТОВСКОГО: ОРФОГРАФИЧЕСКИЙ АСПЕКТ ИССЛЕДОВАНИЯ

А. Н. МИХАЛЬЧУК¹⁾, Г. К. ТИВАНОВА²⁾

¹⁾Институт литературоведения им. Янки Купалы Центра исследований
белорусской культуры, языка и литературы Национальной академии наук Беларуси,
ул. Сурганова, 1, корп. 2, 220072, г. Минск, Беларусь

²⁾Белорусский государственный университет, пр. Независимости, 4, 220030, г. Минск, Беларусь

Исследуются орфографические особенности одного из списков полного свода общегосударственного летописания Великого княжества Литовского, названного по месту хранения Вавельским. Утверждается, что текстологически Вавельский список, создание которого датируется второй половиной XVI в., близок к Хронике Быховца

Образец цитирования:

Михальчук Г. М., Ціванова Г. К. Вавельскі спіс поўнага зводу агульнадзяржаўнага летапісання Вялікага Княства Літоўскага: арфаграфічны аспект даследавання // Часоп. Беларус. дзярж. ун-та. Філалогія. 2017. № 2. С. 50–57.

For citation:

Mikhalchuk H. N., Tsivanova H. K. The Wavel copy of the full code of the Grand Duchy of Lithuania state chronicle-writing: orthographic aspect of research. *J. Belarus. State Univ. Philol.* 2017. No. 2. P. 50–57 (in Belarus.).

Авторы:

Анна Николаевна Михальчук – младший научный сотрудник сектора истории белорусской литературы.

Галина Кузьминична Тиванова – кандидат филологических наук, доцент; доцент кафедры истории белорусского языка филологического факультета.

Authors:

Hanna Mikhalchuk, junior researcher at the section of the history of Belarusian literature.

ania.mikhalchuk@gmail.com

Halina Tsivanova, PhD (philology), docent; associate professor at the department of history of Belarusian language, faculty of philology.

galina.tsivanova@gmail.com

и является единственной известной в настоящее время кириллической рукописью полного свода. Дается краткая характеристика памятника. Отмечено присутствие нескольких видов почерка в рукописи. Приведены примеры отрывков, написанных отличным от основного почерком. Выявлено, что имело место функциональное разделение работы среди переписчиков. Анализируется вариативность написаний при передаче в Вавельском списке восточнославянских и собственно белорусских фонетических черт. Демонстрируется отход от книжно-славянской традиции посредством фонетических и гипернормальных написаний. Отмечаются примеры индивидуальной орфографической нормы переписчика и спорадические случаи фонетических полонизмов. Делается вывод об ориентации скрипторов на живую речь их современников.

Ключевые слова: общегосударственное летописание Великого княжества Литовского; Вавельский список; Хроника Быховца; орфографические особенности; книжно-славянские и народно-разговорные черты.

THE WAWEL COPY OF THE FULL CODE OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA STATE CHRONICLE-WRITING: ORTHOGRAPHIC ASPECT OF RESEARCH

H. N. MIKHALCHUK^a, H. K. TSIVANOVA^b

*^aYanka Kupala Institute of Literature Studies, The Center for Belarusian Culture,
Language and Literature Research, the National Academy of Sciences of Belarus,
Surhanava Street, 1, building 2, 220072, Minsk, Belarus*

^bBelarusian State University, Niezaliežnasci Avenue, 4, 220030, Minsk, Belarus

Corresponding author: H. K. Tsivanova (galina.tsivanova@gmail.com)

In the article orthographic peculiarities of the Wawel copy are analysed. The Wawel copy is a copy of the full code of the Grand Duchy of Lithuania state chronicle-writing named after its place of storage. The Wawel copy is textologically close to the Bychaviec Chronicle and is the only Cyrillic copy of the full code known today. The creation of the manuscript dates back to the 2nd part of the XVI century. In the first part of the article the general description of the work is given. The presence of several kinds of handwriting in the manuscript is noted. Examples of passages written in handwritings different from the main handwriting are given. Types of changes in handwriting are analysed, and the conclusion is made that functional division of labour had been existing in-between copyists. In the second part of the article the description of the Wawel copy's orthographic peculiarities is given. The variability of ways of writing when a copyist reproduced Eastern Slavic and essentially Belarusian phonetic traits is analysed. Break with the bookish Slavonic tradition through phonetic and hyper-normative spelling is demonstrated. The examples of copyist's individual orthographic norm and sporadic cases of phonetic Polish influences are noted. The conclusion is made that scribes' spelling was influenced by their contemporaries' colloquial enunciation.

Key words: state chronicle-writing of the Grand Duchy of Lithuania; Wawel copy; Bychaviec Chronicle; orthographic peculiarities; bookish Slavonic and folk-colloquial traits.

Характарыстыка крыніцы

У Нацыянальным архіве ў Кракаве захоўваецца летапісны спіс, названы па месцы захавання Вавельскім [1]. На старонках рукапісу прадстаўлены фрагмент поўнага зводу агульнадзяржаўнага летапісання Вялікага Княства Літоўскага (ВКЛ), вядомага таксама як Хроніка Быхаўца – па назве да нядаўняга часу адзінага вядомага спіса гэтага зводу¹. Супастаўленне Вавельскага спіса з Хронікай Быхаўца выявіла, што, нягледзячы на наяўныя розначытання, тэксталагічна яны з'яўляюцца вельмі блізкімі і ўзыходзяць да агульнага пратографа (адлюстроўваюць агульны архетып).

Вавельскі спіс быў выяўлены ў 2011 г. гісторыкам Гедымінасам Лясмайцісам. У 2012 г. літоўскі філолаг-летапісзнаўца Кястутіс Гудмантас апублікаваў навуковы артыкул, прысвечаны знаходцы [6]. У працы прадстаўлены першае палеаграфічнае апісанне помніка і гісторыя фонду захавання, закранута пытанне суадносін Вавельскага спіса і Хронікі Быхаўца, разгледжаны некаторыя яго тэксталагічныя

¹ У канцы 1820-х гг. Хроніка Быхаўца была знойдзена ў прыватнай бібліятэцы шляхціца Аляксандра Быхаўца, ад прозвішча якога і атрымала сваю назву. На працягу больш чым паўтара стагоддзя гэты помнік заставаўся адзіным вядомым спісам поўнага зводу, да таго ж спісам не кірылічным, а транслітараваным з дапамогай польскай лацінкі. Рукапіс праз некаторы час пасля апублікавання ў 1846 г. [2] бяспследна знік. Дадзеная акалічнасць не толькі абумовіла спецыфіку даследавання Хронікі Быхаўца – даследчыку неабходна было ўлічваць, што ён мае справу з перавыданнем страчанага рукапісу, – але і падарвала саму рэпутацыю помніка, арыгінальнасць якога некаторымі даследчыкамі і выдаўцамі была пастаўлена пад сумненне [3, с. 3, 679–746; 4, с. 15; 5, с. 591].

адметнасці. У канцы артыкула прыведзены расчытаны тэкст пачатку і канца Вавельскага спіса, а таксама апавед пра ваенны паход Ягайлы на Польшчу і крадзеж рэліквіі святога крыжа.

У беларускае крыніцазнаўства Вавельскі спіс уведзены толькі ў 2016 г., калі ў выданні «Białoruskie Zeszyty Historyczne» быў апублікаваны артыкул «Новы спіс агульнадзяржаўнага летапісання Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага і яго суадносіны з Хронікай Быхаўца» [7]. Акрамя вынікаў азнаямлення з рукапісам, публікацыя змяшчае расчытаны тэкст усяго помніка. У гэтым жа годзе выйшаў з друку артыкул, прысвечаны тэксталагічным аспектам даследавання помніка [8].

Што ж уяўляе сабой Вавельскі спіс? Аб'ём захаванага ў ім летапіснага фрагмента складае 26 аркушаў, альбо 52 старонкі (с. 285–336 рукапісу). У адрозненне ад Хронікі Быхаўца Вавельскі спіс з'яўляецца кірылічным, а таксама больш раннім па часе стварэння. Аналіз паперы, вадзяных знакаў і почырку рукапісу дае падставы датаваць яго другой паловай XVI ст. (1570–90 гг.) [7, с. 194].

Тэкст напісаны ўмераным скоропісам, почыркам, характэрным для беларускіх помнікаў сярэдзіны – другой паловы XVI ст. Нумарацыя пастаронкавая. На дзвюх старонках прысутнічаюць сляды старой кірылічнай пагінацыі: унізе на с. 295 пазначана літара *с̑* (6), унізе на с. 311 – літара *з̑* (7). Наяўнасць лічбавай кірылічнай сістэмы сведчыць пра тое, што захаваны фрагмент рукапісу ўваходзіў у склад большага кодэкса, а значыць, і большага па аб'ёме летапіснага помніка.

Гіпатэтычна ўладальнікамі рукапісу Вавельскага спіса маглі быць як самі князі Сангушкі, так і князі Астрожскія-Заслаўскія, чый архіў пасля выгасання роду перайшоў у спадчыну Сангушкам (гл. [7, с. 201–206]). Не выключана таксама сувязь Вавельскага спіса з віленскай каралеўскай бібліятэкай Жыгімонта II Аўгуста: частка бібліятэчных збораў пасля смерці караля і вялікага князя трапіла на абшары Малапольшчы, у тым ліку ў прыватныя ўладанні магнатаў.

Варта заўважыць, што ў перапісцы Вавельскага спіса прымалі ўдзел некалькі скрыптароў. Пра гэта сведчыць наяўнасць у тэксце рукапісу некалькіх відаў почырку (с. 285, 296, 297, 298, 299, 300, 308, 309, 319)¹. Прычым адрозным ад асноўнага почыркам напісаны не асобныя старонкі альбо сшыткі, а невялікія фразы ў сярэдзіне радка ці тэкставыя ўрыўкі, якія таксама пачынаюцца і заканчваюцца з сярэдзіны радка²:

- ...а брата кн(я)за велико^о Е^нутиа поима^т. И стрети^т е^о гоне^т 8 Креве. И кн(я)зь велики^и W^ткги^рдь по^неши^тста (с. 285, радкі 1–3);

- ...котор^ю w^т прина^т, в зе^тлю е^о ид^тчи, ем^тзаступи^т. И за ты^т кн(я)зь велики^и W^ткги^рдь ре^ткн(я)зю великому моско^оском^т: «Ако^тве есми с тобою перемири^т(и)ста, але ми ста иначе^т» (с. 296, радкі 10–14);

- ...мука стои^т в сад^т бискуп^ти^т. И приде^т кн^та^т велики^и W^ткги^рдь до Ви^тни (с. 298, канец 4-га – пачатак 5-га радка);

- ...а кн(я)зь Ски^ткга^тло пошо^т в Не^тцы, в Ли^тла^тты з малыми слугами (с. 308, сярэдзіна 3-га – пачатак 4-га радка);

- ...великого кн(я)за Вито^тта wстави^т в Горо^тне. Кн^та^т же Инуш^т, зят яго забы^т добра и при^тни те^тта своего (сярэдзіна 13-га – сярэдзіна 14-га радка на с. 309; адметна, што іншым почыркам напісана надрадкавая літара *д* у слове *Горо^тне*);

- ...звыте^тство зы^тка^т. И велика^т ти^тба буд^т<ет> в 8лица^т люде^т в ме^тте Виле^тском^т (с. 319, канец 1-га – пачатак 2-га радка);

- ...и wна поведала, и^т «И 8во^т не видела а^тгела Боже^т(о), которы^т мови^т» (с. 319, канец 11-га – 12-ы радок).

Адрозным ад асноўнага почыркам напісаны таксама апошнія пяць радкоў на с. 299. Пры гэтым на с. 300 можна пабачыць адразу дзве змены почыркаў: першы радок і пачатак другога радка напісаны тым самым почыркам, што і ўстаўка ў канцы с. 299; наступныя тры з паловай словы (у прыведзеным прыкладзе вылучаны падкрэсленнем) напісаны рукою іншага скрыптара; з сярэдзіны апошняга слова другога радка тэкст перапісаны асноўным почыркам:

- И было сыно^т 8 великого кн(я)за W^ткги^рда двана^тцать, и то су^т сынове его с тою жоною, што пон^та^т 8 кн(я)за вите^тского, по которо^т и Витеб^тскъ вз^т. Ме^т ше^т сыновъ. Пе^твы^т был Володими^т, которы^т ме^т 8де^т Ки^т(е)^т. Други^т кн^та^т Ива^т Жадсвид^т |300| которы^т ме^т Подо^тскою зе^тлю. Трети^т кн^та^т Семе^т Лы^ткзене^т, 8де^т его М^тти(лавл^т) (с. 299, 5 апошніх радкоў; с. 300, радкі 1–2).

Звяртае на сябе ўвагу і тое, што двума почыркамі напісана слова *Мстилавль*. Адзін скрыптар напісаў пачатак слова – *Мсти-*; іншы – дапісаў астатнюю частку *-лавль*. Пры гэтым ніводзін са скрыптароў не ўпісаў літару *с*, у выніку атрымалася назва *Мстилавль* з невялікай лакунай пасярэдзіне слова.

Наяўнасць некалькіх відаў почырку – не ўнікальная, але характэрная для рукапіснай кнігі з'ява, якая адлюстроўвае асаблівасці працэсу яе перапіскі. Прадстаўлены ў Вавельскім спісе тып змены почырку

¹ Найбольшым фрагментам, які адрозніваецца почыркам ад асноўнага тэксту, з'яўляецца ўстаўка на с. 297 (налічвае 15,5 радкоў).

² Тут і далей у раздзеле тлустым курсіўным шрыфтам вылучаны асноўны тып почырку.

дае падставы для меркавання пра тое, што асноўны перапісчык адмыслова пакідаў у тэксце лакуны, калі меў праблемы з расчытаннем пратографа. Адпаведна, іншыя скрыптары выконвалі ролю своеасаблівых рэдактараў-праўшчыкаў, у задачы якіх уваходзіла запаўненне пакінутых асноўным перапісчыкам лакун. Узнікненне тэкставых уставак такога кшталту магло быць абумоўлена не толькі прафесійнай кампетэнцыяй перапісчыка, які не заўсёды мог расчытаць пратограф, а і ступенню захаванасці самога пратографа, асаблівасцямі яго арфаграфіі. Такім чынам, тып змены почырку ў Вавельскім спісе сведчыць пра наяўнасць функцыянальнага падзелу працы сярод яго перапісчыкаў.

Жанравай спецыфікай летапісу з'яўляецца гетэрагеннасць яго складу. Першапачатковы тэкст ствараўся на аснове матэрыялаў з самых разнародных крыніц. Матэрыялы пры гэтым не заўсёды праходзілі стылістычную і моўную ўніфікацыю. Адпаведна, у адным летапісным тэксце першапачаткова маглі прысутнічаць элементы самых розных пісьмовых традыцый: як кніжнаславянскай, так і мясцовай, якая выпрацоўвалася ў вялікакняжацкіх, магначкіх, манастырскіх скрыпторыях ВКЛ. А паколькі пры стварэнні летапіснай копіі скрыптар арыентаваўся на тэкст пратографа, то падчас перапіскі гэтыя элементы пераносіліся і ў скапіраваныя спісы.

У той жа час, працуючы над стварэннем летапіснай копіі, скрыптар знаходзіўся пад уплывам актуальных для свайго часу ўяўленняў пра перадачу жывога маўлення на пісьме і правільнасць мовы. Менавіта таму пры перапіску летапісу ў яго тэкст маглі ўносіцца рознага кшталту змены як на лексічным (напрыклад, мадэрнізацыя, архаізацыя лексікі), так і на графіка-арфаграфічным узроўні. Карэктывы такога характару не мянялі тэкст з ідэйнага пункта погляду – не ўтваралася новай рэдакцыі летапісу. Разам з тым, яны забяспечвалі своеасаблівую адаптацыю помніка для актуальных запатрабаванняў чытача.

З улікам вышэйадзначанага вельмі цікавым для вывучэння ступені адлюстравання жывога маўлення на пісьме, спецыфікі і заканамернасцей фарміравання і развіцця беларускай пісьмовай мовы, а таксама асаблівасцей развіцця мовы летапісных помнікаў з'яўляецца арфаграфічны аспект даследавання Вавельскага спіса.

Арфаграфічныя асаблівасці Вавельскага спіса

Пры аналізе арфаграфічных асаблівасцей рукапіснага помніка неабходна ўлічваць узаемадзеянне двюх супрацьлеглых тэндэнцый: кніжнаславянскай пісьмовай традыцыі (што засвойвалася пры навучанні грамаце, чытанні царкоўных кніг) і пісьмовых прыёмаў, што выпрацоўваліся старабеларускімі кніжнікамі ў практыцы перадачы на пісьме тагачаснага жывога маўлення. Падкрэслім: гаворка ідзе пра маўленне чалавека адукаванага, які жыве ў шматнацыянальнай дзяржаве, а значыць, не пазбягае кніжных традыцый і адначасова спакойна ўспрымае іншамоўныя з'явы. Пры гэтым яшчэ вельмі далёка да разумення стандартызаванасці мовы. Арфаграфічнай нормы як такой не існуе, але сярод варыянтаў вылучаецца найбольш распаўсюджаны.

У сувязі з гэтым пры аналізе найперш засяродзім увагу на рысах, арфаграфічна проціпастаўленых кніжнаславянскай (паўднёvasлавянскай па сваёй прыродзе) пісьмовай традыцыі.

Так, у Вавельскім спісе адпаведна ўсходнеславянскім фанетычным асаблівасцям паслядоўна перадаюцца спалучэнні галосных [o], [e] з плаўнымі:

1) у пачатку слова, у прыватнасці ў прыстаўках *роз-/рос-*: *волости межи собою розделили* (с. 285), *ро^спусти^иши хорув^и свои* (с. 295) – у адрозненне ад кніжнаславянскай *раз-/рас-* (тыпу *раздѣлилъ, распустилъ*);

2) у поўнагалосных спалучэннях *-оро-, -оло-, -ере-*: *Нов^агородокъ, деревом, боронити* (с. 287), *города* (с. 288), *королѣ^н* (с. 289), *волохи* (с. 290), *золота, серебра, дороги^н, з многимъ полоно^н* (с. 296), *Береста не добы^н* (с. 309) і інш. – у процівагу кніжнаславянскім спалучэнням *ра-, ла-, рѣ-, лѣ-* (тыпу *градъ, злато, срѣбро, плѣнь*), якія ў аналізуемым помніку не выяўлены. Зафіксаваныя асобныя няпоўнагалосныя напісанні – *Влодисла^с* (с. 300), *для sreбра* (с. 317), *было древо с(вя)того крыжа* (с. 319), – відавочна, з'яўляюцца паланізмамі.

Паколькі рэестр усходнеславянскіх гукаў адрозніваўся ад адпаведнага паўднёvasлавянскага рэестра часоў стварэння азбукі, асобныя кірыліцкія літары сталі лішнімі. Так, згубілі сваё першапачатковае гукавое значэнне юсы (ѣ, а), яць (ѣ), рэдукаваныя (ѣ, ъ).

Літара *ж* (юс вялікі), што першапачаткова перадавала насаваы гук [ʝ], у тэксце не сустралася ні разу. Ва ўсіх выпадках тут адпаведна вымаўленню пішацца *у, ъ/ю*: *границу ъчины^н* (с. 297), *в зе^нлю е^с идѣчи, емѣ заступи^н* (с. 296), *Божѣ мука* (с. 298) і інш. – замест традыцыйных *границѣ, землѣ, идѣчи, емѣ застѣпилъ, мѣка*.

Што ж да літары *а* (юс малы), то, паколькі ва ўсходніх славян на месцы насаваго [e] вымаўляўся гук [‘a] ці (пасля зацвярдзелых) [a], у абсалютнай большасці выпадкаў гэта паказана напісаннем літары

я ці а: *докончаю*^м, *присагу* (с. 285), *почали*, *княжата* (с. 287), *ловачи*, *простачи* (с. 288), *кн(я)жачи* (с. 289), *вына*^а, *на има* (с. 290), *ча*^{то} (с. 291), *справуючи радне* (с. 293), *княз*^а (с. 295), *ми*^р *с ним* *вз*^а (с. 296), *па*^м *со*^м (с. 298), *знама* *на*^а *ста*... *показало* (с. 305) і інш.

Архаічныя (традыцыйна кніжнаславянскія) напісанні з літарай *а* сустракаюцца рэдка: *кн(я)за* <...> *Евнутия* (с. 285), *шкоду* <...> *прин*^а (с. 296), *то су*^м *сынове его с тою жоною, што пон*^а *8 кн(я) за витебского, по которо*^у *и Витебскъ* *вз*^а. <...> *Други*^у *кназ Ива*^а *Жадевидъ* (с. 299), *Трети*^у *кна*^а *Семе*^у *Лы*^у *кгвене*^у (с. 300), *в Ли*^о *ла*^а *ты* (с. 308). Усе прыклады выяўлены ва ўстаўках, упісаных іншымі скрыптарамі.

Змяшэнне літар *а* (юс малы) і *я* (а ётаванае) – характэрная з’ява для старабеларускага пісьменства XVI ст., пры гэтым колькасная перавага напісанняў з юсам (*а*) назіраецца ў рэлігійных помніках, а помнікі справавыя часцей у адпаведнай пазіцыі дэманструюць а ётаванае (*я*). Арфаграфічны разнабой у аналізаваным тэксце адлюстроўвае агульную тэндэнцыю тагачаснага старабеларускага пісьменства, якое выпрацоўвала ўласныя прыёмы, аддаляючыся ад кніжнаславянскай традыцыі.

Разам з тым, безумоўна, скрыптары валодалі і польскай мовай, таму ў тэксце з’явіліся напісанні, што перадаюць польскае вымаўленне насавага [ɛ]: *выне*^у *ши* *Бра*^а *лавль* *приш*^а *кь* *Соко*^у *цу* (с. 290), *ко*^е *взе*^у *ши* *в* *руку* (с. 297).

У форме зваротнага дзеяслова на месцы часціцы (< зваротнага займенніка) *са* пераважаюць напісанні *ста*: *Шлкгирдъ по*^е *пеши*^а *ста* (с. 285), *ми* *ста* *не годи*^м *до*^а *ки своее хре*^а *ти*^а *ки за тебе* *поганина* *дати* (с. 292), *Кгаштолтъ* *ш*^а *рысти*^а *ста*, *коли* *ста* *ш*^а *ры*^а *ти*^а (с. 292) і інш. Сустраэўся толькі адзін дзеяслоў з часціцай *-се*: *собра*^а *шысе* (с. 297). Напісанні зваротнай часціцы *се* пашыраюцца ў больш позніх помніках (у XVII ст.) і кваліфікуюцца як вынік уплыву польскай арфаграфіі [9, с. 118, 120].

Увогуле напісанні *е* на месцы *я* (< *а*) тыпу *памет*^а (с. 297), а таксама дзеепрыслоўі з суфіксам *-ечи* (< *-ачи*, *-ячи*): *хотечи* (с. 288), *видечи*, *просечи* (с. 295), *мовечи* (с. 297) – расцэньваюцца даследчыкамі як гіпернармальнае адлюстраванне акання (гл. [9, с. 117–120, 126]). Нібыта скрыптар заўважаў, што напісаныя словы тыпу *весна*, *земля* вымаўляюцца [в’асна], [з’амл’а], адпаведна, традыцыйнае *паметъ* > *паметъ* [пам’ац’], *месяць* > *месѣаць* [м’эс’ац’] ён пісаў праз *е*: *паметъ*, *месецъ*.

Літара *ѣ* (яць) сустралася ў Вавельскім спісе толькі аднойчы: *к* *реѣ* *к* *Вилни* (с. 310) – хаця патэнцыяльна магла быць ужыта ў напісаннях тыпу *делити* (с. 285), *дедичи* (с. 287), *посекиши* *ле*^а, *поделали*, *исели* (с. 288) і інш.; у канчатках давальнага і меснага склонаў адзіночнага ліку: *в* <...> *правде* (с. 286), *на реце* (с. 287), *в горе* (с. 288), *ту*^м *воде не быва*^м (с. 316), *дал* <...> *то*^а *па*^а *не* (с. 320). Традыцыйнымі былі б напісанні: *дѣлити*, *въ правдѣ* і г. д.

Агульнаславянскай рысай з’яўляецца і страта рэдукаваных. Ва ўсходніх славян моцныя рэдукаваныя вакалізаваліся ([ѣ]>[о], [ѣ]>[е]), а слабыя зніклі. У час стварэння аналізаванага помніка звышкароткіх гукаў [ѣ], [ѣ] ужо не было, аднак па традыцыі адпаведныя літары часам ужываліся як у сярэдзіне слоў – *че*^а *нѣ*^а *цы* (с. 288), *ѣ*^а *лѣ*^а *ну* (с. 291), *копѣ* <...> *при*^а *лоні*^а (с. 297), – так і на канцы: *кн(я)зѣ*, *Шлкгирдѣ*, *Жеславѣ* (с. 285), *Нов*^а *городокѣ*, *приязнѣ* (с. 286), *Любомлѣ* (с. 300), *кмо*^а *рѣ* (с. 303). Пасля вынасных літар рэдукаваныя, як правіла, не пісаліся: *поима*^а, *гоне*^а, *годи*^а *ся быти велики*^а, *8 Ви*^а *ни* (с. 285), *собо*^а *ми*, *ачко*^а *ве* (с. 296), *моско*^а *ски*^а (с. 297). Адхіленнем ад звычаю здаюцца наступныя напісанні: *не чини*^а *и*^а *мѣ* *силы* (с. 291), *по мало*^а *мѣ* *часу* (с. 292), *на свое*^а *мѣ* *дворищи*, *и Велико*^а *Кн(я)зѣ*^а *стве* (с. 293), *в садѣ* *бискупѣ*^а (с. 298), *на Ви*^а *ни* (с. 302).

Адпаведна вымаўленню на месцы былога моцнага рэдукаванага галоснага поўнага ўтварэння пішацца *е* або *о*: *гоне*^а (с. 285), *городокѣ* (с. 287), *Камене*^а (с. 288), *де*^а *жал* (с. 289); слабыя рэдукаваныя ў пераважнай большасці выпадкаў не адзначаюцца: *кн(я)зѣ*, *с тобою* (с. 285), *вси* (с. 288), *московски*^а, *копѣ* *вземаши* (с. 296) – замест традыцыйных *гонѣ*^а, *городѣ*^а, *Каменѣ*^а, *дѣ*^а *жалѣ*; *кѣ*^а *назѣ*, *сѣ* *тобою*, *вѣ*^а *си*, *московски*^а, *копѣ*.

Паколькі літары *ѣ* і *ѣ* у свядомасці скрыптара XVI ст. не звязваліся з канкрэтнымі адметнымі гукамі, то іх функцыі часта блыталіся. Так, адзначаем напісанні аднаго рэдукаванага замест другога: *городѣ* (с. 288), *кѣ* *его вере* (с. 289), *вѣ*^а *бегѣ* (с. 290), *впаде 8* *страхѣ* (с. 295), *Ш*^а *кѣ*^а *гирдѣ* (с. 297), *в тот часѣ* (с. 297), *Витебскѣ* *вз*^а (с. 299), *де*^а *жа*^а *ѣ*^а *лѣ*^а *ну* (с. 314), *на верѣ*^а *не*^а *правда его снѣ*^а *иде* (с. 328) – замест *городѣ*, *кѣ* *его вере*, *вѣ*^а *бегѣ*, *страхѣ*, *часѣ*, *Олькгирдѣ*, *Витебскѣ*, *ѣ*^а *лѣ*^а *ну*, *навѣ*^а *рхѣ*. Менавіта перадачы рэдукаваных уласцівы арфаграфічны разнабой у напісанні аднаго і таго ж слова: *Вито*^а (с. 300), *Витолтъ* (с. 304), *Витолтъ* (с. 308).

Нерэгулярна ўжываюцца рэдукаваныя і галосныя поўнага ўтварэння ў адных і тых жа прыназоўніках (часта нават на адным радку і ў адным словазлучэнні): *во* *приязнѣ* (с. 287), *вѣ* *веру* *свою* (с. 291), *со бояры* *и сѣ* *кн(я)зи* (с. 295), *кѣ* *его вере* *приступити*, *кѣ* *собе* (с. 289), *кѣ* *Подолѣ* <...> *ко* *ѣ*^а *гром*, *ко* *Браславлю* (с. 290).

Са стратай рэдукаваных звязаны цэлы шэраг фанетычных змен, сярод іх:

- аэванчэнне прыстаўкі ці прыназоўніка *сь* перад звонкім зычным: *змешалася* (с. 291), *з велики^{мб}* (с. 293), *з Бо^жею помо^ю* (с. 294), *звоева^шы* (с. 297) – замест традыцыйнага *сьмешалася, сь великим^ь, сь Божею, сьвоевавши*;
- напісанне адпаведна вымаўленню *ы* (<и) пасля цвёрдага зычнага: *звыте^жство зы^ска^л* (с. 319), *и з ы^шими многими кн(я)зи* (с. 323);
- напісанні займенніка (ці злучніка) *што*: *што* (с. 285), *шобы* (с. 288); варыянт *что* ў Вавельскім спісе не сустраэўся ні разу;
- утварэнне падоўжаных зычных; у тэксце яны паслядоўна перадаюцца праз напісанне над радком: *на великомъ кн(я)же^и*, *на Подо^и* (с. 285), *з дозволе^и*, *с помо^ю* (с. 287), *къ Подо^ю* (с. 290), *с о^мпове^ю* (с. 293), *иде^м ра^ю* (с. 309), *на ином по^мка^ю* (с. 319), *ста доконало полоне^е* (с. 320);
- зацвярдзенне губных на канцы слова: *на великомъ* (с. 285), *в томъ и^трове* (с. 288), *я <...> дамъ* (с. 292), *велики^{мб} кн(я)земъ Дми^треемъ Ивановичо^м московскимъ* (с. 293) – у адпаведнасці з кніжнай традыцыяй гэтыя формы павінны былі мець канчатак *-ь* (*великомъ, томъ, дамъ* і г. д.);
- сцяжэнне і спрашчэнне груп зычных: *в руск^ю веру* (с. 291), *по^стели слати* (с. 302) – традыцыйна было б *русьскую, стьлати*.

Прыведзеныя факты паказваюць моцную аддаленасць арфаграфіі помніка ад царкоўнакніжнай традыцыі.

Паколькі скрыптары пісалі для сваіх суайчыннікаў, у Вавельскім спісе выразна адлюстраваліся беларускія фанетычныя асаблівасці, а менавіта: наяўнасць гука [ў], пераход [е] > [о], зацвярдзелыя зычныя, аканне.

Гук [ў] выяўляецца ў напісаннях літары *в* на месцы спрадвечнага [у] (*межи собою вмовя^м* (с. 285), *в ты^х атамано^в беручи дани* (с. 286), *в не^с(о) были чотыри сыны* (с. 287), *вмы^сли^т собе* (с. 288), *на Подо^ии вме^п, слыша^т* (с. 289), *въ которого была дочка* (с. 291), *я <...> в него буду на Вели^кде^н* (с. 294), *вказа^тся на Покло^нно^н горе* (с. 294), *ласку <...> вчинил, змову вчини^и* (с. 296)), варыянтах напісання прыназоўніка *въ* праз літару *ѡ* (*ѡ Вилни* (с. 285), *ѡ велико^н пра^сде* (с. 286), *ѡ ѡ^пде* (с. 286), *ѡ свои^х верахъ* (с. 291)). Пры гэтым выяўлена шмат напісанняў традыцыйных: *в то^н пра^сде* (с. 286), *въ веру свою* (с. 291), *да^т в ма^тже^нку* (с. 292).

Гук [ў], які ўтварыўся на месцы **l*, паслядоўна перадаецца праз *л* у напісанні імя *Вито^м* (с. 300) і ў формах дзеясловаў прошлага часу: *заказа^т, вѣ^д, кину^т* (с. 317), *приеха^т, заложит^т* (с. 324); як выключэнне ўспрымаецца напісанне *зжали^иста кн(я)зь велики^и Ски^пкга^ло* (с. 327).

Пераход [е] > [о] пасля спрадвечна мяккіх шыпячых і [ц] адлюстроўваецца на пісьме ў большасці выпадкаў: *нашодиши, положоны* (с. 286), *чотыры сыны* (с. 287), *пошо^т* (с. 289), *жону* (с. 291), *Ивановичо^н* (с. 293), *шосты^н, Чо^пторыескъ* (с. 300), *на^о ѡцю^{мб}* (с. 315), *с пушо^к бити* (с. 333), *ѡчи^нны <...> нашии* (с. 335). Прыкладаў традыцыйных напісанняў значна менш: *шедиши* (с. 289), *ма^тже^нку* (с. 292), *с ѡцем* (с. 313).

Зацвярдзенне спрадвечна мяккіх [р’], [ц’] і шыпячых перадаецца праз факультатыўнае напісанне пасля іх літар *ъ, ы, о, э* замест *ь, и, е*.

Пра зацвярдзенне гука [р] сведчаць наступныя прыклады: *чотыры сыны* (с. 287), *іхрыстислсѧ, коли сѧ іхрысти^и, прышли* (с. 297), *ры^нского закону* (с. 299), *ѡры^сти^т* (с. 301), *прыѧ^ни* (с. 309), *въ Петрыкове* (с. 322), *з а^рхима^ндрыты* (с. 332), *в гору Крывую* (с. 334), *мовѧчи <...> «Не тера^н болиши тои земли Ли^т(о)вское...»* (с. 335). Аднак гэта з’ява арфаграфічнай нормай для перапісчыка не была: *три браты* (с. 286), *хрестиянки* (с. 291), *Дми^трее^{мб}* (с. 293), *на <...> дворици* (с. 293), *при^слоню, да^т то г(о)с(по)дарю* (с. 294), *справуючи рядне* (с. 293), *въ хре^стиане^х закону ри^нского* (с. 316), *при^иде* (с. 318), *на Кривом городе* (с. 334).

Зацвярдзелы [ц] перадаецца больш рэгулярна: *че^пньцы* (с. 288), *мнихо^с фра^нцы^иковъ* (с. 292), *в цѣлости* (с. 297), *на том месцы* (с. 299), *не^мцы к Ви^ни <...> та^нну^м* (с. 309), *ви^нне^сцы <...> по^мкаю^м* (с. 318), *в Не^нцю^х* (с. 332).

Зацвярдзенне шыпячых адлюстравалася на пісьме, але не стала пераважным, таму паралельна (часам на тым жа радку і нават у адным і тым жа слове ці аднолькавай марфеме) сустракаюцца і традыцыйныя напісанні:

[ж]: *понял за себе жону* (с. 291), *горо^д Кривы^и зжю^с* (с. 334) – *да^т в ма^тже^нку* (с. 292), *з Бо^жею* (с. 294), *заложит^т* (с. 292), *при <...> животе^х* (с. 301);

[ч]: *чотыри* (с. 287), *ѡч^инил, не хотечы, мовечы* (с. 297), *ничого* (с. 334) – *че^мве^пты^и* (с. 301), *просячи* (с. 288), *ѡчинилося <...> знамение* (с. 304);

[ш]: *пошо^т* (с. 289), *пришол* (с. 290), *зоева^шы, побра^шы, люде^и поплени^ишы, межи и^ишыми про^стыми речми* (с. 318), *его непослушо^х* (с. 336) – *шедиши* (с. 289), *бого^с нашии^х* (с. 298), *собра^ши воиска* (с. 294), *ро^спусти^и хору^иви* (с. 295).

Акрамя традыцыйных, заўважаны і гіпернармальныя напісанні літар *а, ю* пасля шыпячых: *Божа мука* (назва царквы. – Г. М., Г. Ц.) *стои^м* (с. 298), з *Бо^жею помо^ю, поведи^т тую ре^у деви^ю* (с. 319).

Знайшоў адлюстраванне ў рукапісе і спецыфічны беларускі гук – зацвярдзелая афрыката [дж]: *прис^ждали* (с. 286), *еж^жчивал* (с. 291).

Калі супастаўляць адлюстраванне зацвярдзення зычных рознымі скрыптарамі, то заўважаецца, што толькі трэці перапісчык (устаўка на с. 237) абсалютна паслядоўна перадае зацвярдзенне шыпячых. Праўда, у яго сустрэлася адзінае напісанне *сож^жгли*, але тут нельга бачыць мяккі [ж’], бо ў гэтага перапісчыка *ь* і *ѣ* увогуле функцыянальна не адрозніваюцца: *в тот чась, Петръ Кзашто^ть – бы^т князь* (с. 297).

Адметная беларуская фанетычная асаблівасць – аканне – спарадычна пачала адлюстроўвацца ў другой палове XV ст. [9, с. 68–70], аднак так і не стала арфаграфічнай нормай для старабеларускага пісьменства. Аналізуемы тэкст папайняе колькасць напісанняў адпаведна фанетычнаму прынцыпу арфаграфіі: *де^ржал Но^агородокъ* (с. 287), *за^аца пошле^м* (с. 306).

Асобнага разгляду варты два прыклады: *абы з о^мчизны его, з Москвы не выганял* (с. 295) і *в цалости при^иде до сто^аца своего до Ви^ини* (с. 318). Абодва яны падтрымліваюцца аналогіяй з польскай мовай: у першым выпадку напісанне літары *а* на месцы этымалагічнага [о] адпавядае польскай граматыцы, дзе *wuganiac* – *wugonić* з’яўляецца трывальнай парай; у другім – літара *а* на месцы этымалагічнага [ѐ] (параўн. *цѣлыи*), якое ў польскай мове ў складзе пасля зубнога зычнага перад наступным цвёрдым фанетызуецца ў [а] [10, с. 35, 68].

Як ужо адзначалася, ускосным адлюстраваннем акання (якання) з’яўляюцца гіпернармальныя напісанні літары *е* на месцы *я* (<ѣ) тыпу *паметуючи* (с. 302), *короле^ену Е^овигу* (с. 321).

Усе прыведзеныя факты неўпарадкаванасці напісанняў не з’яўляюцца прыкладамі неахайнасці ці няўважлівасці скрыптараў. Пры адсутнасці строгай кадыфікаванай нормы пісары свядома імкнуліся паказаць разнастайнасць арфаграфічных магчымасцей. Гэта варыянтнасць – найважнейшая адрознівальная рыса старабеларускай літаратурнай мовы. Паводле трапнага азначэння І. І. Крамко, мы маем справу з нарматыўнай варыянтнасцю [11, с. 203].

Можна гаварыць пра індывідуальную норму асобнага скрыптара. Так, менавіта ва ўстаўках другім почырмам адзначана ўжыванне літары *а*, а трэці скрыптар побач з вузкім *е* ўжывае і літару *є* шырокае (*по Можаскь, в целости* (с. 297)); ён жа паслядоўна перадае зацвярдзенне шыпячых і ўжывае своеасаблівыя формы дзеепрыслоўяў на *-лыш* (*люде^у поплени^ишы, собра^ишысе, розвяза^ишы* (с. 297)) – формы, якія, на думку А. І. Жураўскага, успрымаюцца як арфаграфічны гіпернармалізм [12, с. 258], выкліканы аналогіяй з формамі прошлага часу (*собра^ишысе мещане <...> прышли; розвяза^ишы пустили по Ве^ии вниз* (с. 297)).

Такім чынам, выяўленая варыятыўнасць напісанняў адпавядае традыцыям старабеларускай арфаграфіі, пацвярджае высокі ўзровень пісьменнасці і дасведчанасць у кніжнасці скрыптараў, а напісанні, якія адлюстроўваюць беларускія фанетычныя асаблівасці, сведчаць пра тое, што тэкст праатографа не капіраваўся, а перапісваўся для сваіх сучаснікаў.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. [Бавельскі спіс]. Arch. Nar. w Krakowie. Oddz. I na Wawelu. Arch. Sanguszków. Zesp. Nr. 637. Sygnatura ARS 144.
2. Pomniki do dziejów litewskich / red. T. Narbutt. Wilno, 1846.
3. Летапісы і хронікі Беларусі: сярэднявечча і раннемадэрны час / уклад. В. Варонін. Мінск, 2010.
4. Chodynicki K. Ze studjów nad dziejopisarstwem rusko-litewskim (t. z. Rękopis Radański). Wilno, 1926. Odbiwna z Ateneum Wileńskiego. Zesz. 10–11.
5. Tazbir J. Z dziejów fałszerstw historycznych w Polsce w pierwszej połowie XIX wieku // Przegląd Historyczny. 1966. T. 57, № 4. S. 580–598.
6. Gudmantas K. Lietuvos metraščių Vavelio nuorašas (fragmentas) // *Senoji Liet. lit.* 2012. Kn. 34. S. 121–151.
7. Міхальчук Г. Новы спіс агульнадзяржаўнага летапісання Вялікага Княства Літоўскага, Рускага і Жамойцкага і яго суадносіны з Хронікай Быхаўца // *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. Białystok, 2016. № 45. S. 190–225.
8. Міхальчук Г. Бавельскі спіс з фондаў Нацыянальнага архіва ў Кракаве: тэксталагічныя аспекты даследавання // Беларуская-польскія моўныя, літаратурныя, гістарычныя і культурныя сувязі : зб. арт. у гонар праф. Э. Смулковай / пад рэд. І. Э. Багдановіч, М. І. Свістунай. Мінск, 2016. С. 255–270.
9. Булыка А. М. Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы. Мінск, 1970.
10. Szober S. Gramatyka języka polskiego. Wyd. 12. Warszawa, 1972.
11. Крамко И. И. О характере языковой нормы Статута Великого княжества Литовского 1588 года // Третий Литовский статут 1588 года : материалы респ. науч. конф., посвящ. 400-летию Третьего Статута. Вильнюс, 1989. С. 197–205.
12. Жураўскі А. І. Дзеяслоў // Мова беларускай пісьменнасці XIV–XVIII стст. Мінск, 1988. С. 170–271.

References

1. [The Wawel copy]. Arch. Nar. w Krakowie. Oddz. I na Wawelu. Arch. Sanguszków. Zesp. No. 637. Sygnatura ARS 144 (in Old Belarus.).
2. Pomniki do dziejów litewskich. Wilno, 1846 (in Pol.).
3. Varonin V. (ed.). [Annals and chronicles of Belarus: The Middle Ages and The Early Modern Time]. Minsk, 2010 (in Belarus.).
4. Chodyncki K. Ze studjów nad dziejopisarstwem rusko-litewskim (t. z. Rękopis Radański). Wilno, 1926. Odbiwa z Ate-neum Wileńskiego. Zesz. 10–11 (in Pol.).
5. Tazbir J. Z dziejów fałszerstw historycznych w Polsce w pierwszej połowie XIX wieku. In: *Przegląd Historyczny*. 1966. Vol. 57, No. 4. P. 580–598 (in Pol.).
6. Gudmantas K. Lietuvos metraščių Vavelio nuorašas (fragmentas). *Senoji Liet. lit.* 2012. Vol. 34. P. 121–151 (in Lith.).
7. Mikhalchuk H. Previously unknown copy of state chronicle-writing of the Grand Duchy of Lithuania, Ruś and Samogitia (GDL) and its correlation to the Bychaviec Chronicle. *Białoruskie Zeszyty Historyczne*. Białystok, 2016. No. 45. P. 190–225 (in Be-larus.).
8. Mikhalchuk H. [The Wawel copy from the National Archives in Krakow: textual aspects of research]. *Belaruskaja-polskaja mownyja, litaraturnyja, histarychnyja i kulturnyja suviazi* : zb. artykulaw u honar prafesara E. Smulkovaj. Minsk, 2016. P. 255–270 (in Belarus.).
9. Bulyka A. M. [The development of the Old Belarusian language orthographic system]. Minsk, 1970 (in Belarus.).
10. Szober S. Gramatyka języka polskiego. Wyd. 12. Warszawa, 1972 (in Pol.).
11. Kremko I. I. [On the character of language norm of the 1588 Statute of the Grand Duchy of Lithuania]. *Tretii Litovskii statut 1588 goda* : materialy resp. nauchn. konf., posviashch. 400-letiyu Tretiego statuta. Vilnius, 1989. P. 197–205 (in Russ.).
12. Żurański A. I. [The Verb]. In: *Mova belaruskaj pis'mennasci XIV–XVIII stst.* Minsk, 1988. P. 170–271 (in Belarus.).

Артыкул паступіў у рэдкалегію 18.04.2017.
Received by editorial board 18.04.2017.